

УДК 392.1(476) «19/20»

**ВОСЕНЬСКІЯ ДЗЯДЫ Ё БЕЛАРУСАЎ ПАДЗВІННЯ:
РЭГІЯНАЛЬНЫЯ АСАБЛІВАСЦІ І ЛАКАЛЬНЫЯ ВАРЫЯНТЫ¹****У.Я. АЎСЕЙЧЫК***(Полацкі дзяржаўны ўніверсітэт)*

Разглядаюцца восеньскія Дзяды ў беларусаў Падзвіння, вылучаюцца іх рэгіянальныя асаблівасці і лакальныя варыянты. Аналізуецца варыятыўнасць у назве, структуры, часе правядзення, а таксама ў асобных элементах абраду. Прыходзім да высновы, што восеньскія Дзяды з'яўляюцца абрадам, які дэманструе асаблівасці традыцыйнай народнай культуры беларускага насельніцтва Падзвіння. Разам з тым у межах рэгіёна восеньскія Дзяды маюць лакальную варыятыўнасць, якая датычыцца асобных абрадавых дзеянняў, уяўленняў і прадпісанняў, матэрыяльнай абрадавай атрыбутыкі, а таксама праяўляецца ў наяўнасці ці адсутнасці ў канкрэтным рэгіёне пэўных структурных частак абраду.

Уводзіны. Традыцыйная духоўная культура этнасу не з'яўляецца нечым адзіным, гамагенным і цэльным. Па вызначэнні даследчыкаў, яна існуе і функцыянуе выключна ў дыялектнай форме, у форме мясцовых, вузкалакальных варыянтаў, і ўяўляецца як «сістэма лакальных традыцый» [1, с. 47; 2, с. 145]. Дадзеная асаблівасць характэрна як для традыцыйнай духоўнай культуры ў цэлым, так і для яе асобных частак. Яна датычыцца і пахавальна-памінальнай абраднасці беларусаў. У залежнасці ад канкрэтнай тэрыторыі пахавальна-памінальная абраднасць мае пэўную спецыфіку. На гэта неаднаразова звярталі ўвагу даследчыкі. Па словах У.А. Васілевіча, «пахавальны абрад беларусаў у асноўных сваіх момантах праводзіўся і праводзіцца аднолькава ва ўсіх рэгіёнах. Аднак кожны этап стабільных абрадавых дзеянняў у залежнасці ад геаграфічнага бытавання характарызуецца шматлікімі дадатковымі праявамі, афарбоўваецца мясцовымі традыцыямі» [3, с. 16]. Да падобнага меркавання прыходзіць і Т.Б. Варфаламеева. Лакальныя асаблівасці пахавальнага рытуалу, як адзначае даследчыца, назіраецца «як з боку яго абрадавага складу, так і з боку паэтыка-музычных характарыстык галашэнняў (адлюстраваных у тэрміналогіі)» [4, с. 23]. У поўнай ступені дадзеныя асаблівасці можна аднесці і да памінальнай абраднасці беларусаў.

Вывучэнне пахавальна-памінальнай абраднасці беларусаў немагчыма без разгляду канкрэтных яе праяў у межах асобных гісторыка-этнаграфічных рэгіёнаў. Аналіз арэальнага распаўсюджвання пахавальна-памінальнай абраднасці з'яўляецца важным інструментам яе цэльнага даследавання. Вывучэннем тэрытарыяльнай спецыфікі пахавальна-памінальнай абраднасці беларусаў займаліся розныя даследчыкі. З боку этнамузыкалагаў удзялялася значная ўвага вывучэнню лакальных асаблівасцей пахавальных галашэнняў (даследаванні Т.Б. Варфаламеевай [5, с. 84 – 94; 6, с. 67 – 71], З.Я. Мажэйкі [7, с. 23], В.І. Харытонавай [8]). Лінгвісты таксама зрабілі нямала ў гэтым накірунку, сведчаннем чаго сталі матэрыялы 3-га тома «Лексічнага атласа беларускіх народных гаворак» [9, с. 102 – 104, карты 285 – 293]. Іншыя часткі пахавальна-памінальнай абраднасці беларусаў менш даследаваны. Разам з тым не аднолькавай ступенню даследавання адрозніваюцца і гісторыка-этнаграфічныя рэгіёны Беларусі. Маецца значны вопыт па даследаванні лакальных асаблівасцей палескага пахавальнага абраду [10 – 12]. У адносінах іншых гісторыка-этнаграфічных рэгіёнаў Беларусі, а ў нашым выпадку Падзвіння, такая праца амаль не праводзілася. Праўда, нельга не адзначыць, што падрыхтоўка і выданне тамоў «Традыцыйнай мастацкай культуры беларусаў» (вышла 5 тамоў) [13 – 17], кожны з якіх быў прысвечаны асобнаму рэгіёну, з'яўляецца значным укладам у выпраўленне сітуацыі, якая склалася. Аднак у выданнях не ставіўся за мэта поўны і сістэмны аналіз рэгіянальных асаблівасцей і лакальных варыянтаў пахавальна-памінальнай абраднасці кожнага з рэгіёнаў, а таму гэтая праблематыка не атрымала ў іх належнага асвятлення.

Такім чынам, з пазіцыі арэальнага падыходу пахавальна-памінальная абраднасць беларусаў Падзвіння вывучана слаба. Гэта датычыцца як яе ў цэлым, так і асобных частак. У дадзеным артыкуле прадпрынята спроба вылучыць яе рэгіянальныя асаблівасці і лакальныя варыянты на прыкладзе восеньскіх Дзядоў.

Асноўная частка. Перш чым прыступіць да аналізу дадзенай праблематыкі, неабходна зрабіць шэраг папярэдніх заўваг, якія датычацца прынцыпаў і метадалогіі даследавання пазначанага сегмента традыцыйнай духоўнай культуры.

1. У рабоце важным у метадалагічным плане з'яўляецца вызначэнне і суаднясенне паняццяў «*рэгіянальнае*» і «*лакальнае*». У этналагічнай навуцы дадзеная праблема застаецца яшчэ нявырашанай у дастатковай ступені, а адносна яе вырашэння існуюць розныя, часам нават супрацьлеглыя меркаванні. Як адзначае В.М. Шарая, гэтыя паняцці застаюцца недастаткова распрацаванымі і ў фалькларыстыцы [18, с. 310]. У дадзенай працы мы будзем прытрымлівацца падыходу, які прапанаваў Э.С. Маркаран. Разглядаючы гэ-

¹ Артыкул падрыхтаваны ў ходзе працы па тэме «Антрапацэнтрызм і анімізм як аснова мадэлявання свету ў традыцыйнай культуры беларусаў» (грант БРФФД «Навука (НАНБ – вузы)-2011»; дамова № Г 110Б-023).

тую праблематыку, даследчык звяртае ўвагу на адноснасць паміж паняццямі «агульныя» і «лакальныя» культурныя традыцыі. Іх суаднясенне, па меркаванні навукоўца, залежыць ад зададзенага поля даследавання. Калі ў якасці такога поля даследавання бярэцца глабальная сацыякультурная сістэма ці сусветная гісторыя, паняцце «агульнай культурнай традыцыі» будзе выражаць узровень вопыту, універсальны для ўсяго чалавецтва ці канкрэтных эпох і ступеней развіцця. Пад паняццем жа «лакальнай культурнай традыцыі» будзе разумецца спецыфіка любога рэгіянальнага вопыту людзей. Калі ў якасці поля даследавання бярэцца канкрэтны рэгіён, паняцце «агульнай культурнай традыцыі» будзе датычыцца ўжо ўзроўню гістарычнага вопыту людзей, агульнага для выдзеленага рэгіёна. Паняцце ж «лакальнай культурнай традыцыі» будзе прымяняцца для характарыстыкі спецыфічнага вопыту, характэрнага для больш вузкіх рэгіянальных адзінак [19, с. 86]. У нашай рабоце, дзе полем даследавання выступае рэгіён Падзвінне, пад «лакальнымі варыянтамі пахавальна-памінальнай абраднасці» будзем разглядаць спецыфічныя яе праявы, характэрныя для канкрэтнай тэрыторыі ў межах рэгіёна. У той жа час пад «рэгіянальнымі асаблівасцямі» будучы разумецца традыцыі, характэрныя для ўсяго рэгіёна, якія выдзяляюцца пасродкам абагульнення тэрытарыяльных варыянтаў дадзенай часткі народнай культуры беларускага насельніцтва і якія будучы выяўляць пэўную адметнасць пахавальна-памінальнай абраднасці беларусаў Падзвінн.

У межах асобнай лакальнай традыцыі даследчыкі часам выдзяляюць і больш дробныя, *мікралакальныя* традыцыі. Пад мікралакальнымі традыцыямі мы будзем разумець азначэнне, прапанаванае балгарскім даследчыкам Т.І. Жыўкавым (такія высновы аўтар робіць у адносінах да прасторы функцыянавання фальклору). За межы асобнай лакальнай традыцыі ён прымае вясковую супольнасць. У яе межах даследчык выдзяляе яшчэ традыцыі родавых калектываў і асобных сем'яў, якія і адносяць да *мікралакальных* традыцый [2, с. 145]. У нашым выпадку мікралакальныя рысы мае родавы характар восеньскіх Дзядоў, што фіксуецца яшчэ і сёння ў некаторых месцах Докшыччыны (гл. ніжэй).

2. Крыніцамі дадзенага даследавання з'яўляюцца этнаграфічныя і фальклорныя матэрыялы, зафіксаваныя на Падзвінні ў XIX – пачатку XXI стагоддзя. Сярод іх значную частку складаюць матэрыялы Архіва гісторыка-філалагічнага факультэта Полацкага дзяржаўнага ўніверсітэта, сабраныя на працягу 1995 – 2011 гадоў, матэрыялы ўласных палявых даследаванняў аўтара, а таксама матэрыялы асабістага архіва Т.В. Валодзінай¹. Калі сучасныя палявыя этнаграфічныя матэрыялы ў асноўным ахопліваюць увесь рэгіён Падзвінн, то гэтага нельга сказаць пра этнаграфічныя крыніцы XIX – пачатку XX стагоддзя. Этнаграфічныя працы гэтага перыяду характарызуюцца неаднароднасцю ў даследаванні розных частак рэгіёна. І калі адны рэгіёны, як, напрыклад, Віцебскі ці Лепельскі паветы, у этнаграфічнай літаратуры гэтага часу прадстаўлены досыць аб'ёмна, то па некаторых, наадварот, матэрыялы поўнасю адсутнічаюць. Таму вылучыць характэрныя рысы пахавальна-памінальнай абраднасці беларусаў Падзвінн, апіраючыся толькі на адзначаныя матэрыялы, дастаткова праблематычна. У гэтым плане больш інфармацыйнымі з'яўляюцца матэрыялы сучасных палявых даследаванняў. На іх аснове можна таксама рабіць дапушчэнні аб лакальных асаблівасцях пахавальна-памінальнай абраднасці тых рэгіёнаў, па якіх адсутнічаюць больш раннія апісанні. У сваю чаргу тая карціна, якая складваецца на аснове матэрыялаў сучасных палявых даследаванняў, не дае поўнага ўяўлення аб усёй разнастайнасці пахавальна-памінальнай абраднасці асобнага рэгіёна, якая існавала раней. У сучасны перыяд пад уздзеяннем шэрага фактараў многія яе асаблівасці ўжо зніклі ці падвергліся зменам. Разам з тым мы не заўсёды можам сказаць, ці з'яўляецца канкрэтная варыяцыя лакальнай асаблівасцю або гэта больш архаічная (ці, наадварот, сучасная) форма дадзенай часткі народнай культуры. Гэта значна ўскладняе аналіз лакальных асаблівасцей пахавальна-памінальнай абраднасці ў дыяхронным аспекце. Больш плённым уяўляецца спалучэнне сінхроннага і дыяхроннага аналізу пры выяўленні рэгіянальных асаблівасцей і лакальных варыянтаў у пахавальна-памінальнай абраднасці беларусаў Падзвінн.

3. Разглядаючы лакальныя асаблівасці пахавальна-памінальнай абраднасці беларусаў Падзвінн, мы ў першую чаргу будзем мець на ўвазе дадзеную частку народнай культуры беларускага вясковага насельніцтва. Калі лакальныя рысы пахавальна-памінальнай абраднасці ў вясковым асяроддзі нават у сучасны перыяд можна прасачыць, то ва ўмовах горада гэта зрабіць даволі праблематычна. Перш за ўсё такая сітуацыя характэрна для буйных гарадоў Падзвінн (Віцебск, Полацк, Наваполацк). Жыхары, якія пражываюць у дадзеных гарадах, з'яўляюцца выхадцамі з розных рэгіёнаў Беларусі, значная ў іх і колькасць іншаэтнічнага насельніцтва. Такім чынам, сучаснае гарадское насельніцтва, якое прадстаўлена рознымі ў этнічным, канфесійным і тэрытарыяльным плане групамі людзей, не будзе ўваходзіць у рамкі нашага даследавання². У меншай ступені дадзеная асаблівасць датычыцца раённых цэнтраў, якія з пэўнай агарай, можна ўключыць у арэальны разгляд пахавальна-памінальнай абраднасці беларусаў Падзвінн.

¹ Аўтар выказвае шчырую падзяку доктару філалагічных навук, загадчыку сектара фалькларыстыкі Інстытута мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору НАН Беларусі Т.В. Валодзінай за прадстаўленыя палявыя матэрыялы.

² Пры гэтым неабходна адзначыць, што жыхары гарадоў, колішнія вяскоўцы, працягваюць захоўваць лакальныя асаблівасці пахавальна-памінальнай абраднасці той мясцовасці, з якой пераехалі ў горад. Так, напрыклад, і сёння многія гараджане едуць на могількі ў тыя дні, якія з'яўляюцца найбольш важнымі памінальнымі ў той мясцовасці, з якой яны паходзяць.

4. Вызначаючы рэгіянальныя і лакальныя асаблівасці пахавальна-памінальнай абраднасці, неабходна ўлічваць рэлігійны фактар. Ва ўмовах традыцыйнага грамадства рэлігія з'яўляецца інтэгральным элементам лакальнай культуры. А прыналежнасць да пэўнага касцёла ці царквы з'яўлялася паказчыкам прыналежнасці да пэўнай лакальнай групы [20, s. 89]. У сувязі з гэтым некаторыя лакальныя асаблівасці пахавальна-памінальнай абраднасці беларусаў Падзвіння якраз і фіксуюцца ў межах аднаго царкоўнага прыхода, або межы прыходу могуць вызначаць тэрыторыю распаўсюджання асобнага элемента, абрадавага дзеяння ці нават усяго абраду. Дадзеную асаблівасць можна прасачыць на прыкладзе Стаўроўскіх Дзядоў. На сучасным этапе бытавання абраду асаблівасці яго тэрытарыяльнага распаўсюджання абумоўліваюцца і дадзеным фактарам. У сувязі з гэтым нават у суседніх вёсках, адлегласць паміж якімі нязначная, але якія адносяцца да розных прыходаў, памінальныя традыцыі могуць адрознівацца. І калі ў адной вёсцы абрад фіксуецца, то ў другой – ён адсутнічае [21, с. 117].

Трэба таксама звярнуць увагу яшчэ на адну асаблівасць, звязаную з рэлігіяй. Гістарычна склалася, што большая частка беларусаў па канфесійнай прыналежнасці падзяляецца на праваслаўных і католікаў. Канфесійныя адрозненні ў значнай ступені ўплываюць на існаванне варыятыўнасці ў пахавальна-памінальнай абраднасці беларусаў Падзвіння. Пра адрозненні пахавальна-памінальнай абраднасці беларускага каталіцкага і праваслаўнага насельніцтва адзначаў яшчэ М. Анімеле [22, с. 211 – 212, с. 214]. Існаванне падобных адрозненняў характэрна і для сучаснага перыяду. Улічваючы той факт, што канфесійнае размежаванне беларусаў мае тэрытарыяльны характар (каталіцкае насельніцтва ў асноўным сканцэнтравана ў заходняй частцы рэгіёна), можна было б казаць пра пэўную спецыфіку пахавальна-памінальнай абраднасці заходняй часткі Падзвіння. Асабліва гэта датычыцца каляндарнай памінальнай абраднасці, у тым ліку і Дзядоў. Аднак уласна «лакальнымі» гэтыя асаблівасці лічыцца не могуць, паколькі сустракаюцца таксама ў іншых частках рэгіёна і краіны.

5. Арэальнае вывучэнне пахавальна-памінальнай абраднасці беларусаў Падзвіння накіравана на вызначэнне варыянтаў пэўнага абраду ці яго асобнага элемента ў прасторы. Аднак не кожная варыяцыя вызначаецца толькі тэрытарыяльным фактарам. Лакальная разнастайнасць культуры, як правіла, існуе паралельна з іншымі відамі адрозненняў. Варыятыўнасць вынікае, напрыклад, з сумеснага існавання дзвюх традыцый: народнай і царкоўнай. Паралельнае існаванне двух варыянтаў канкрэтнай з'явы можа сведчыць пра разбурэнне абраду, калі існуюць яшчэ традыцыйныя элементы, але адначасова з'яўляюцца і новыя. Такую сітуацыю можна патлумачыць і разрывамі ў межах некалі аднароднай лакальнай супольнасці, якія ўтвараюцца ў выніку міграцыі насельніцтва. Пры разглядзе нашай праблематыкі неабходна ўлічваць усе гэтыя акалічнасці і аддзяляць такія варыяцыі ад лакальных праяў пахавальна-памінальнай абраднасці беларусаў Падзвіння. Але ў выпадку разгляду дадзенай праблематыкі ў сінхронным аспекце розныя варыяцыі, якія маюць тэрытарыяльную абумоўленасць, будуць вызначацца намі як лакальныя варыянты пахавальна-памінальнай абраднасці, незалежна ад умоў і фактараў, што іх выклікалі.

Пры існаванні даволі істотных разыходжанняў тэрытарыяльнага характару ў пахавальным абрадзе і прыватных памінках, якія фіксуюцца на тэрыторыі Падзвіння, іх лакальная варыятыўнасць (за выключэннем Прыкладзінаў) не выходзіць за межы асобных абрадавых дзеянняў, іх семантыкі, абрадавых рэгламентацый і прадпісанняў. Пры гэтым агульная структура, ход і парадак абрадавых дзеянняў застаюцца прыблізна аднолькавымі на тэрыторыі ўсяго рэгіёна. А як можна меркаваць па матэрыялах з іншых гісторыка-этнаграфічных рэгіёнаў Беларусі, яны мала адрозніваюцца ад усяго беларускага этнасу. Больш істотна лакальная варыятыўнасць праяўляецца ў каляндарных памінальных абрадах. Дадзеную рысу можна патлумачыць феноменам, які А.К. Байбурын вызначыў як неаднолькавую ступень рытуалізацыі розных абрадаў у структуры народнага календара жыхароў канкрэтных тэрыторый. Даследчык адзначаў, што калі абрады жыццёвага цыкла больш або менш аднародныя (у плане рытуалізацыі), каляндарныя абрады дастаткова адрозніваюцца па гэтай прыкмеце. Ступень іх рытуалізацыі асабліва істотна адрозніваецца ў лакальных традыцыях, дзе заўсёды выдзяляюцца некалькі галоўных святаў (радзей – адно), а астатнія лічацца (у рознай ступені) другараднымі [23, с. 18].

У цыкле народнага календара беларускага насельніцтва Падзвіння асобае месца займаюць абрады ўшанавання памерлых продкаў – Дзяды. Гэтая памінальная ўрачыстасць з'яўляецца адной з самых архаічных і духоўна адметных традыцый беларускага этнасу. Дзяды распаўсюджаныя толькі ў беларусаў і часткова ўкраінцаў [24, с. 147; 25, с. 470]. Абрад сустракаецца на ўсёй тэрыторыі Падзвіння сярод беларускага праваслаўнага насельніцтва. У беларусаў каталіцкага веравызнання рэгіёна ён фіксуецца не так часта. Пад уплывам касцёла дадзеная памінальная традыцыя была выцеснена «афіцыйнымі» памінкамі, якія прымеркаваны да Дня Задушнага (2.XI). Таму для намінацыі такіх памінак слова «дзяды» беларусамі-католікамі ўжываецца рэдка, а сама ўрачыстасць адбываецца ў адпаведнасці з каталіцкім рытуалам. Пра гэта адзначаюць і самі рэспандэнты каталіцкага веравызнання: «– А вось Вы казалі, што тут многа Дзядоў, а ў католікаў нешта падобнае ёсць? – Дык Дзядоў няма. У нас другога кастрычніка [лістапада – У. А.] <...> Гэта Усе Святыя <...> Гэта адзін раз у год. А тут Дзяды, Дзядоў многа разоў бываець. Дзяды. Дзяды і Дзяды. Ну вот у праваслаўных Дзяды гэтыя»¹. Дадзеная асаблівасць памінальнай абраднасці беларусаў

¹ Зап. Філіпенкам У.С. і Шаўчэнка Я. у 2009 г. ад Марковіч Г.Ф., 1934 г. н., у в. Сценка Докшыцкага р-на.

каталіцкага веравызнання характэрна і для іншых рэгіёнаў краіны [26, s. 447 – 448]. Аднак нягледзячы на гэта ў комплексе памінальных урачыстасцей, прымеркаваных да Дня Задушнага, можна лёгка адшукаць элементы і абрадавыя дзеянні, якія характэрныя для Дзядоў і якія шырока бытуюць ў праваслаўнага насельніцтва рэгіёна. Да іх ліку адносіцца абрадавая трапеза, якая часам ладзіцца дома па вяртанні з могілак. Пра такую трапезу пісаў яшчэ ў сярэдзіне XIX стагоддзя М. Анімеле [22, с. 214].

Нараўне з назвай «Дзяды» ў рэгіёне фіксуецца і яшчэ адно азначэнне дадзенай памінальнай урачыстасці – *«радзіцельскія суботы»*. Такая назва паходзіць з праваслаўнага веравучэння. Праваслаўнай царквой памінане памерлых адбываецца ў *«радзіцельскія суботы»* (мясапусная і Троіцкая («усяленскія»), Дзмітраўскія суботы, суботы 2-га, 3-га і 4-га тыдняў Вялікага посту) [27, с. 184 – 186; 28]. Згодна з праваслаўным веравучэннем субота з'яўляецца днём спакою, а таму самым прыдатным для малітваў за памерлых [28]. Пад уплывам царквы як у мінулым (XIX ст.), так і ў сучасны перыяд на Падзвінні дзень спраўлення восенскіх Дзядоў прыпадае на суботу. Але некаторыя Дзяды, як вынікае з этнаграфічных крыніц, маглі адзначацца ў іншыя дні тыдня. Як згадваў М.А. Дзмітрыеў, часам Дзяды спраўляліся ў чацвер [29, с. 214]. Некаторыя з Дзядоў прымеркаваны да канкрэтнай даты. Так, напрыклад, Стаўроўскія Дзяды на Докшыччыне ў сучасны перыяд прымеркаваны да Узвіжання (14 / 27.IX) [21, с. 118].

Цікавым падаецца і пытанне аб ужыванні тэрміна *«дзяды»* для назвы памерлых продкаў. Яшчэ ў канцы XIX стагоддзя, адзначаў М.Я. Нікіфароўскі, у рэгіёне пад «дзядамі» разумелі ўсіх памерлых, незалежна ад іх полу і ўзросту [30, с. 593]. А як вынікае з матэрыялаў палявых этнаграфічных даследаванняў, дадзены тэрмін і сёння з'яўляецца найбольш распаўсюджаным на тэрыторыі Падзвіння для абазначэння агульнай катэгорыі продкаў. Але, па меркаванні Т.А. Лістова, на беларуска-рускім памежжы сучасная тэрміналогія, якая абазначае сукупнасць памерлых продкаў, значна «абрусела». Калі раней на Захадзе Пскоўскай і Смаленскай абласцей быў прыняты тэрмін «дзяды», то цяпер не толькі на тэрыторыі Расіі, але і ў памежных беларускіх раёнах хутчэй пачуеш тэрмін *«родители»* [31, с. 329]. Праўда, як сведчаць этнаграфічныя крыніцы XIX стагоддзя, на тэрыторыі Падзвіння апошні тэрмін таксама сустракаўся сярод беларускага насельніцтва [22, с. 214; 32, с. 17]. Жыхары сталага ўзросту ў памежных раёнах па абодва бакі мяжы, як адзначае Т.А. Лістова, ў сучасны перыяд яшчэ выкарыстоўваюць абодва тэрміны [31, с. 329].

У рэгіёне Дзяды звычайна спраўляюцца некалькі разоў на год. Іх колькасць мае значную варыятыўнасць у залежнасці ад канкрэтнай тэрыторыі. На Падзвінні беларускае вясковае насельніцтва адзначае Дзяды да шасці разоў на год, але нідзе ў рэгіёне не перавышае гэту лічбу. Сярод беларусаў Докшыччыны нават існуе прыказка адносна такой колькасці Дзядоў: *«Каб сёмы Дзед, дык звёўся б і свет»* [33, р. 130]. Разыходжанні ў колькасці Дзядоў на год характэрныя нават для суседніх вёсак. Так, яшчэ А.Р. Пшчолка адзначаў, што жыхары в. Падмікітаўка Лепельскага павета паміналі сваіх памерлых пяць разоў на год, у той час як суседнія зарачане – шэсць разоў [34, с. 3]. У шэрагу рэгіёнаў Падзвіння распаўсюджана традыцыя спраўляць Дзяды адзін раз на год – восенню. Згодна з матэрыяламі сучасных палявых даследаванняў, дадзеная традыцыя больш характэрная для заходняй часткі Падзвіння. Гэта звязана не толькі з канфесійным фактарам. Як можна меркаваць па матэрыялах з іншых гісторыка-этнаграфічных рэгіёнаў Беларусі, аналагічная сітуацыя характэрна для ўсёй заходняй часткі краіны, у той час ва ўсходняй частцы Беларусі яна мае большую варыятыўнасць [35, с. 82; 36, с. 85, 86; 13, с. 179; 16, с. 95, 142, 221; 15, с. 239 – 240].

Як сведчаць этнаграфічныя крыніцы, найбольш распаўсюджанымі на Падзвінні былі восенскія (Дзмітраўскія), Масленічныя, Радаўніцкія і Траецкія Дзяды [37, с. 295 – 296; 30, с. 594 – 595; 22, с. 212 – 213].

Асаблівай урачыстасцю сярод беларускага насельніцтва Падзвіння вылучаюцца восенскія Дзяды. На дадзеную асаблівасць звярталі ўвагу этнографы XIX – першай трэці XX стагоддзя. Гэтыя Дзяды Ю.Ф. Крачкоўскі называў «Багатымі», а В.Ю. Ластоўскі адзначаў, што на Дзісеншчыне яны мелі назву «Вялікія Дзяды» [38, с. 156; 39, с. 67]. Такого ж меркавання прытрымліваюцца і сучасныя вясцоўцы: *«Асяніны гэта дужа даўныя, гэтыя дзядоўскія, прадзеды ўжо гэта спраўлялі, і цяпер спраўляюць гэты Дзяды. Яны дужа бальшыя Дзяды, самыя глаўныя»*¹. Для восенскіх Дзядоў характэрна некаторая варыятыўнасць у назве. У рэгіёне найбольш пашыраныя наступныя назвы абраду: *Асяніны, Змітраўка, Дзмітраўскія Дзяды*. У некаторых частках рэгіёна лексема *«Дзяды»* якраз і азначае восенскія Дзяды: *«Дзэды, Дзэдаўская гэта называецца, Дзяды, увосень»*².

Праваслаўнай царквой устаноўлены дакладны час восенскага памінання памерлых – Дзмітраўская памінальная субота (апошняя субота перад днём велікамучаніка Дзмітрыя Салунскага, які ўстаноўлены 26.X / 8.XI) [27, с. 182; 28]. Большасць праваслаўнага беларускага насельніцтва рэгіёна адзначае восенскія Дзяды менавіта ў гэты час (адсюль і існаванне назваў *Змітраўка, Дзмітраўскія Дзяды* для намінацыі храноніма). Аднак нягледзячы на афіцыйна ўстаноўлены царквой памінальны дзень, у некаторых частках рэгіёна як у мінулым, так і ў сучасны перыяд восенскія Дзяды могуць адзначацца ў іншы час. У асноўным гэтая варыятыўнасць у рэгіёне абмяжоўваецца часам ад Пакрова да Дзмітраўскай памінальнай суботы. Дададзеная спецыфіка асабліва заўважная ў тых частках рэгіёна, дзе восенскія Дзяды но-

¹ Зап. аўтарам у 2011 г. ад Маскалёнак В.М., 1930 г. н., у в. Таргуны Докшыцкага р-на.

² Зап. аўтарам у 2009 г. ад Крыўко Т.М., 1926 г. н., у в. Осцевічы Міёрскага р-на.

сяць родавы (абшчынны) характар. Часцей такія памінкі распаўсюджаны ў межах аднаго населенага пункта, маюць сваю назву (у адпаведнасці з назвай населенага пункта, радзей прозвішча) і могуць адрознівацца часам правядзення: «А якія яшчэ Дзяды? – Кромаўскія, Мядзельскія, Чыцыянскія, эта якая дзярэўня»¹; «У нас Мільчанскія, Кромаўскія і нашы Дзяды. Нашы пера Дзяды, а Кромаўскія тады послі»². Сучаснымі вяскоўцамі такія разыходжанні ў святкаванні Дзядоў могуць тлумачыцца ўздзеяннем царквы (святара): «Восенню Дзяды. Ёсь нашы, а тады Змітраўка. Муціць, бацюшка іх разлажыў. Сакаўскія, Змітраўскія і Юрылаўскія. Памінкі такія»³. Прычыну такога разыходжання Ю.Ф. Крачкоўскі бачыў у імкненні сялян запрашаць для ўдзелу ў сваіх Дзядках сялян з суседніх вёсак. А таму, па меркаванні этнографа, яны святкавалі Дзяды на розных тыднях [38, с. 156]. Для другіх рэгіёнаў Беларусі характэрны і іншыя тэрміны спраўлення восеньскіх Дзядоў: напярэдадні Піліпаўкі, дня Кузьмы і Дзям’яна (1 / 14.XI), Міхайлава дня (8 / 21.XI) [35, с. 82; 24, с. 147; 40, с. 208; 13, с. 181; 17, с. 319; 41, с. 393]. На Падзвінні восеньскія памінанні ў вышэйадзначаныя тэрміны ў этнаграфічнай літаратуры XIX – пачатку XX стагоддзя не фіксуюцца. Не былі яны зафіксаваны і ў ходзе сучасных палявых даследаванняў у рэгіёне (за выключэннем адзінкавага выпадку ўпамінання аб святкаванні Дзядоў напярэдадні Піліпаўкі).

Сама ўрачыстасць восеньскіх Дзядоў заключаецца ў памінальным застоллі, якое ладзіцца дома. Паводле народных уяўленняў, у гэтыя дні душы памерлых продкаў спускаюцца на зямлю, каб паглядзець, як іх ушаноўваюць, і прыходзяць у свае хаты на памінальную трапезу [37, с. 296]. Этнографы XIX стагоддзя звярталі ўвагу на разыходжанні, якія існавалі адносна вызначэння канкрэтнага часу такога памінання. Большасць аўтараў у якасці часу памінання на Дзяды называюць вячэрнюю пару [30, с. 595, 600; 42, с. 58; 43, с. 258]. Таксама і М.Я. Нікіфароўскі згадваў, што галоўная памінальная трапеза ў рэгіёне часцей адбывалася ўвечары. Але ў Віцебскім павеце, па звестках этнографа, яна ладзілася не ўвечары, а раніцай [30, с. 631]. Анімеле ўвогуле адзначаў, што памінальныя застоллі звычайна адбываліся ў паўдзённую пару, не пазней гадзіны ці двух пасля абеду. Аднак пры гэтым абрадавыя трапезы ў розныя памінальныя дні мелі свае адпаведныя назвы. У суботу перад мясапуснай нядзелай такое застолле мела назву «палудзень на радзіцелях», на Радаўніцу – «снаданне на радзіцелях», у суботу перад Тройцай – «абед на радзіцелях», у Дзмітраўскую суботу – «вячэра на радзіцелях» [22, с. 214]. Як вынікае з матэрыялаў сучасных палявых даследаванняў, у рэгіёне традыцыя памінання памерлых на Дзяды характэрна для вячэрняй пары. У некаторых месцах Падзвіння існавалі і больш дакладныя вызначэнні часу абрадавай трапезы. У в. Лозы Ушацкага раёна было прынята пачынаць вячэру толькі пасля таго, як куры сядуць на кура-садню. У адваротным выпадку, як лічылася, гэта можа негатыўна паўплываць на будучы ўраджай: «А кашу нельзя было начанаць з-за таго, што птушкі тады з’ядуць ніву»⁴.

На Падзвінні памінальнае продкаў на Дзяды адбывалася звычайна ў адзін дзень, у адрозненне ад іншых рэгіёнаў, дзе фіксуюцца памінанні ў два ці нават у тры дні [10, с. 252 – 253; 17, с. 320; 13, с. 179; 16, с. 222; 35, с. 82]. Аднак некаторыя крыніцы сведчаць, што ў шэрагу месцаў рэгіёна памінальнае памерлых ладзілася таксама ў два дні. Як адзначаў А.Я. Багдановіч, на Лепельшчыне яшчэ ў XIX стагоддзі напярэдадні Дзядоў святкаваліся «Бабы» [44, с. 56]. Абрадавы бок «Баб», як пазначае даследчык, амаль нічым не адрозніваўся ад «Дзядоў». Выключэнне складала толькі колькасць страў, якіх на Дзяды гатавалася больш [44, с. 56]. Існаванне разам у адной лакальнай традыцыі «Баб» і «Дзядоў» можа сведчыць аб тым, што ў мінулым памінальнае продкаў адбывалася ў два дні, у залежнасці ад полу памерлых. У сучасны перыяд такой асаблівасці ў рэгіёне ўжо не сустракаецца. Троіцкі А. згадваў, што сяляне в. Гняздзілава (сучасны Докшыцкі раён) напярэдадні Асянін, у чацвер, праводзілі «прыдзедкі». Аўтар паведамляў, што яны ладзіліся з мэтай паесці і папіць уволю, паколькі на Асяніны за гасцямі сем’яніну не заўсёды ўдавалася гэтага зрабіць [43, с. 258].

Абрадавай трапезе і святкаванню Дзядоў папярэднічала стараннае прыгатаванне. Напярэдадні свята абавязкова прыбіралі ў хаце і на панадворку [30, с. 595 – 596; 34, с. 9 – 11]. Абавязковай працэдурай напярэдадні Дзядоў было мыццё ў лазні. На дадзеным этапе прыгатавання да святкавання існавалі свае лакальныя асаблівасці ў залежнасці ад часу яго правядзення. Некаторыя этнаграфічныя крыніцы сведчаць, што на Падзвінні ў лазні мыліся або ў дзень, які папярэднічаў Дзядам (Віцебскі павет) [30, с. 598, с. 631], або на самі Дзяды (Лепельскі, Гарадоцкі, Вілейскі (сучасны Докшыцкі раён) паветы) [30, с. 631; 34, с. 16 – 18; 45, с. 376; 43, с. 258]. Як паказваюць правядзення палявыя даследаванні, менавіта апошні варыянт з’яўляецца больш распаўсюджаным у сучасны перыяд у рэгіёне.

Цэнтральнае месца ў памінанні продкаў на восеньскія Дзяды займае абрадавая трапеза, якая таксама мае назву «дзяды». Колькасць і асартымент страў, якія гатавалі да абрадавай трапезы, звычайна залежылі ад дастатку сям’і. Але амаль паўсюдна ў рэгіёне было распаўсюджана патрабаванне гатаваць да

¹ Зап. Валодзінай Т.В. і Гурскай Ю.А. у 2007 г. ад Сакалоўскай М.А., 1924 г. н., у в. Грабяні Докшыцкага р-на.

² Зап. Валодзінай Т.В. у 2007 г. ад Лукашэвіч М.А., 1926 г. н., у в. Грабяні Докшыцкага р-на.

³ Зап. Валодзінай Т.В. у 2007 г. ад Аксютчыц Н.Н., 1936 г. н., Паплёўка М.М., 1935 г. н., у в. Сакавічы Докшыцкага р-на.

⁴ Зап. Валодзінай Т.В. у 2007 г. ад Ліленка М.Р., 1926 г. н., у в. Лозы Ушацкага р-на.

памінальнага стала на Дзяды няцотную колькасць страў [37, с. 296; 46, с. 378]. Падобныя перакананні бытуюць яшчэ і сёння сярод беларусаў Лепельшчыны: «*Сем ці пяць страў, каб няцотна, на стол ставілі*»¹. У сучасны перыяд дадзеная колькасць памінальных страў звычайна не лічыцца абавязковай, і яна значна скарачаецца. Для Падзвіння найбольш характэрнымі ў сучасны перыяд з'яўляюцца тры стравы: куцця, поліўка (юшка) і клёцкі: «*Восенню. Тады ўжо на памінкі паміналі Дзядоў. <...> – А што было абізацельна? – Камы, поліўку, кашу*»² (Расонскі раён); «*– А як даўней паміналі? Ці адлівалі што Дзядам? – Ну, адлівалі, канешне. Канешне адлівалі. А я не адліваю. Тады, бывала, адліём клёцак, полівачкі зверху. Звару рысу на кашу*»³ (Чашніцкі раён). На Лепельшчыне таксама абавязковымі лічацца куцця, юшка і клёцкі, якія часам замяняюць блінамі [47, с. 223]. Гэтыя ж тры асноўныя памінальныя стравы на Дзяды характэрныя для Барысаўскага і Лагойскага раёнаў Мінскай вобласці, у той час як для другіх раёнаў Мінскай вобласці характэрныя іншыя наборы рытуальных страў [17, с. 323; 48, л. 322]. У дадзеным элеменце прасочваецца тыпалагічнае падабенства і нават роднасць традыцыйнай культуры Барысаўскага і Лагойскага раёнаў з Падзвінскім рэгіёнам.

У некаторых частках рэгіёна асартымент страў мог некалькі адрознівацца: «*Бліны пяклі, поліўку, кашу*»⁴; «*Далжна быць крупная каша, далжны аладзі быць, клёцкі*»⁵. У беларусаў Докшыччыны на памінальным сталі абавязковым быў гарачы суп з капусты ці буракоў: «*Ну, вот нада капуста каб была, каша, каб была абязцельна і бліны, астальное ўсе дабаўка. Там ілі капуста, ілі буракі, ну вот первае блюда*»⁶.

Разам з разыходжаннем ў асартыменце памінальных страў, адрозненні маглі датычыцца нават рэцэптаў і ходу прыгатавання адных і тых жа страў. Так, напрыклад, у заходняй і цэнтральнай частках Падзвіння клёцкі, якія гатавалі да абрадавага стала на Дзяды (як і на іншыя памінкі) рабілі «з душамі». Як сведчаць крыніцы, такая традыцыя характэрна для Дзісеншчыны [39, с. 68]; Лепельшчыны: «*З душами абізацельна, не бялёныя, душа чалавечая ўхадзіла на гэты Дзяды. Дык усё ўрэмя з душами*»⁷; Полаччыны [49, с. 222]; Ушаччыны: «*Як даўней нашы гатавалі клёцкі... Бульбяныя. Бульбы надзераш, муку сытеш, тады замесіш. – А туды клалі што-небудзь? – Клалі. Хто псныя дзелаў, а хто клаў сала, кусочкамі парэжаеш. – А можа называліся яны як-небудзь спецыяльна? – З душами, ці з душэй*»⁸; Шуміліншчыны: «*На памінкі куццю раньшэ, поліўку варылі, клёцкі варылі... – А клёцкі якія? – Ну з картошкі патрэш. – Ну з мясам? – З мясам, з душами*»⁹. У той жа час на Талочыншчыне: «*Што абізацельна на стол? – Поліўку, клёцкі. – І з душами? – Не, у малацэ*»¹⁰, Чашніччыне клёцкі гатавалі звычайна з мукі ў малацэ, і без «душ» [50, с. 236]; на Браслаўшчыне часам гатавалі рыбныя клёцкі [51, с. 84].

Памінальная вячэра на восеньскія Дзяды пачыналася з малітвы і рытуальнага запрашэння памерлых продкаў на трапезу. Этнаграфічныя крыніцы XIX стагоддзя прадстаўляюць розныя апісанні дадзенага абрадавага дзеяння. Згодна з апісаннем з Полацкага і Дрысенскага паветаў, напачатку вячэры гаспадар запальваў свечку, ставіў яе на кут і пачынаў малітву. Пасля малітвы ўсе садзіліся за стол, а гаспадар запрашаў на вячэру продкаў: «*Святые дзяды, завем вас, святые дзяды, ідзіце да нас! Ёсьць тут ўсё, што Бог даў, што я лі вас ахвяраваў, чым толькі хата багата. Святые дзяды, просім вас, хадзіце, ляжыце да нас!*» [30, с. 596]. Потым наліваў чарку гарэлкі так, каб праз край пралівалася некалькі кропель («для дзядоў»), і выпіваў. За ім паўтаралі ўсе прысутныя [30, с. 596]. Падобныя апісанні абраду характэрныя і для Віцебскага (былога Суражскага) павета [45, с. 374]. У іншых частках Падзвіння рытуал запрашэння памерлых продкаў мог быць некалькі іншым. У Талачынскім раёне сустракаецца такі варыянт: «*Як усё было. Блін адкладзеш на вакно і завеш: Хадзіця, тамацька, усе к свайму столу. Перабіраеш усіх па імёнах*»¹¹. У в. Кромавічы Докшыцкага раёна для запрашэння памерлых продкаў на Дзяды маглі адмыслова выходзіць на вуліцу [33, р. 109].

На Падзвінні яшчэ і сёння фіксуецца традыцыя, перш чым прыступаць да трапезы, адкладаць ад кожнай стравы дзядам у асобную міску і адліваць ім у чарку гарэлку: «*Кладзём, да-да, малая тарэлачка і каждага блюда, што толькі строіш, усё адкладываеш. І дажэ і чарачкі ўліеш туды*»¹². У п. Обаль Шумілінскага раёна на «дзедаўскую» талерку таксама клалі і грошы [49, с. 223]. Гэта талерка павінна была заставацца на сталі і яе не прыбіралі да раніцы. Яе маглі таксама ставіць на акно або падаконнік

¹ Зап. Валодзінай Т.В. у 1999 г. ад Якубоўскай Э.Б., 1937 г. н., у в. Гадзіўля Лепельскага р-на.

² Зап. Лобачам У.А. і Валодзінай Т.В. у 2009 г. ад Машарскай Л.С., 1922 г. н., у в. Забор'е Расонскага р-на.

³ Зап. Лобачам У.А. і Валодзінай Т.В. у 2008 г. ад Паўлоўскай Л.Н. 1938 г. н., у в. Млын Чашніцкага р-на.

⁴ Зап. аўтарам, Філіпенкам У.С., Круткіным А. у 2010 г. ад Пілімон Г.І., 1935 г. н., у в. Шо Глыбоцкага р-на.

⁵ Зап. Валодзінай Т.В. і Лобачам У.А. у 2008 г. ад Шчэрбік Н.Б., 1925 г. н., у в. Стаўбцы Чашніцкага р-на.

⁶ Зап. аўтарам у 2011 г. ад Васюковіч В.У., 1935 г. н., у в. Чарніца-2 Докшыцкага р-на.

⁷ Зап. Валодзінай Т.В. у 2007 г. ад Буржынскай Н.К., 1918 г. н., у в. Завадзіна Лепельскага р-на.

⁸ Зап. у 2006 г. ад Аўтух Д.Ц., 1912 г. н., у в. Вашкова Ушацкага р-на).

⁹ Зап. Лобачам У.А. і аўтарам у 2008 г. ад Грузневіч В.І., 1923 г. н., у в. Пабеда Шумілінскага р-на.

¹⁰ Зап. Валодзінай Т.В. у 2007 г. ад Ступак С.М., 1926 г. н., у в. Лаўрэнаўка Талочынскага р-на.

¹¹ Зап. Валодзінай Т.В. у 2007 г. ад Ступак С.М., 1926 г. н., у в. Лаўрэнаўка Талочынскага р-на.

¹² Зап. аўтарам у 2011 г. ад Дунец Н.А., 1921 г. н., у в. Таргуны Докшыцкага р-на.

за акном [30, с. 596, 600, 601; 45, с. 374, 375 – 376]. Назаўтра гэтую ежу аддавалі жабракам, або хатняй жывёле [30, с. 597, 599; 46, с. 379]. У в. Баяры Барысаўскага раёна талерку з ежай для дзядоў выносілі на двор [49, с. 223]. На другі дзень яе з’ядалі самі, каб не балелі зубы [49, с. 223]. А ў в. Завадзіна Лепельскага раёна зафіксавана традыцыя адносіць гэту ежу на могілкі [52, с. 180]. У некаторых лакальных варыянтах абраду для дзядоў мог накрывацца асобны стол. У с. Домжарыцы¹ (сучасны Лепельскі раён) стол для дзядоў ставілі каля парога. Падаючы на стол вячэру для сям’і, гаспадыня перш за ўсё аддзяляла частку ад кожнай стравы і ставіла на стол каля парога [53, с. 188]. У в. Гняздзілава (сучасны Докшыцкі раён) «стол» для дзядоў рабілі на лаве каля печы ля стаўбца. Туды адлівалі крыху пітва і стравы, пасыпалі солі і клалі кавалак хлеба [43, с. 258].

Пасля «адкладання» дзядам часткі страў і «адлівання» гарэлкі сям’я прыступала да вячэры. Спажыванне страў на Дзяды мела свой парадак. У залежнасці ад рэгіёна ён мог адрознівацца. Так, на Лепельшчыне, першай рытуальнай стравой, з якой пачыналі святочную вячэру, была куцця, на сярэдзіне вячэры падавалі клёцкі, а завяршалі стол поліўкай [47, с. 222]. У некаторых лакальных варыянтах Докшыччыны памінальную трапезу завяршалі куццёй: «На сталае дажна быць капуста, мяса, а патам ў наступствіі каша <...> Самая последняя каша: каша ілі рысавая, ілі манавая, ілі грэчневая»². Розныя варыянты сустракаюцца нават у межах невялікага рэгіёна (в. Лаўрэнаўка і в. Трасцянка Талачынскага раёна): «– А што перва начанаеш есці? – Гарэлкі вып’еш і закусавай што ёсь. А клёцка – эта сама последняя»³; «[На Дзяды – У. А.] Перва начынаюць кушаць кашу. А поліўку последнюю»⁴.

У некаторых лакальных варыянтах абраду памінальная вячэра завяршалася провадамі дзядоў. Гэтыя провады маглі нават суправаджацца адпаведнай рытуальнай формулай: «Святые Дзяды! Елі і пілі, ідзіце да сябе» [46, с. 379]. У сучасны перыяд гэта могуць быць больш простыя рытуальныя дзеянні ці словы: «Пасля вячэры паспасібаваеш дзядом: “Спасіба, дзядочкі”, – і ідзе спаць» [33, р. 12].

Пасля памінальнай трапезы астаткі ежы са стала не прыбіраюць. Лічыцца, што пасля трапезы жылых за стол на вячэру з’яўца душы памерлых продкаў. Аднак, як адзначаў М.Я. Нікіфароўскі, у Віцебскім павеце астаткі страў спецыяльна прыбіралі са стала, пакідаючы толькі хлеб і соль [45, с. 376].

Абрадавая вячэра на Дзяды патрабавала вельмі строгай рэгламентацыі паводзін і выканання спецыфічных патрабаванняў. Некаторыя з іх былі звязаныя з верай у тое, што на памінальнай трапезе прысутнічаюць таксама і душы памерлых продкаў. Так, на Лепельшчыне (с. Домжарыцы) існаваў парадак, згодна з якім у час памінальнай вячэры, пасля ўсялякага спажывання ежы, лыжкі трэба абавязкова класці на стол. У гэтыя кароткія перапынкі, як лічылася, імі карыстаюцца душы памерлых продкаў, якія вячэраюць разам з усімі з той жа міскі [53, с. 188]. У некаторых месцах Лепельскага раёна сустракаюцца больш дэтальныя прадпісанні адносна таго, як трэба класці лыжкі: «І ложка на Дзяды ні так клалі. Так кладзеш выемкай уверх, а то ўніз на Дзяды нада. І ясі так: зачарнуў адзін раз, у рот узяў, а тады палажы ўніз выемкай»⁵. Можна меркаваць, што дадзенае прадпісанне звязанае з верай у тое, што ў адваротным выпадку памерлыя продкі будуць есці з такой лыжкі і гэта можа нашкодзіць чалавеку. Такое ўяўленне з’яўляецца даволі характэрным для ўсходнеславянскіх народаў [54, с. 124]. У Чашніцкім раёне былі распаўсюджаны іншыя ўяўленні, а таму лыжку клалі наадварот: «Ясі і ложку кладзеш. Тама гавораць: “Ложку кладзі дагары. Той выемкай што ясі. Каб яна ляжала кверху. Каб дзяды маглі з’есці”. Такія былі законы»⁶. На Бешанкоўшчыне існаваў такі ж парадак, але тлумачэнне было іншым: «Ложкі не кладуць ніц, а дагары, бо пакойнік ляжыць не ніц, а дагары» [49, с. 222].

На Дзяды, як і ў іншыя святы, існавала строгая забарона на гаспадарчую працу. Як адзначаюць рэспандэнты, забарона датычыла толькі другой паловы дня (тэмпаральныя рамкі свята): «Дзяды – памінаюць памёршых, ну вот як ужо гавораць: “С абедна ужо Дзяды, нічога ня робце, да абедна робяць, с абедна кашу вараць”»⁷. З іншага боку, гэты святочны час быў насычаны дзеяннямі рытуальнага характару рознай скіраванасці (ачышчальныя і засцерагальныя дзеянні, падмацаванне здароўя, прадказання будучага, надвор’я і г.д.) [55, л. 92]. Так, на Лепельшчыне на Дзяды казалі: «ешиця клёцкі з малаком, тады летам камары ня будуць кусаць»⁸. Разам з тым «менавіта святочныя дні максімальна канцэнтруюць у сабе цэлую сістэму знакаў (інтэрпрэтаваных навукай як прыкметы і павер’і, але аднолькава «слухных» і «правільных» для чалавека традыцыі), які прадказваюць, прагназуюць будучае ў межах гадавога кола» [55, л. 93]. У рэгіёне даволі характэрнымі на Дзяды з’яўляліся прыкметы, якія могуць прадвясціць смерць. Як адзначаў М.Я. Нікіфароўскі, калі на памінальнай вячэры з рук гаспадара выпадзе хлеб, лыжка, нож і асабліва калі нож уторкнецца ў падлогу, то лічылася, што ў хаце на працягу года будзе нябожчык [37, с. 296 – 297].

¹ Апісанне абраду, зробленае ў с. Домжарыцы, адносіцца да Траецкіх Дзядоў. Аднак падабенства паміж абрадавымі дзеяннямі на розныя Дзяды дае падставу меркаваць аб наяўнасці дадзенай асаблівасці і ў восеньскіх Дзядых.

² Зап. экспедыцыяй ПДУ у 2009 г. ад Кавалевіч З.І., 1936 г. н., у в. Дзедзіна Докшыцкага р-на.

³ Зап. Валодзінай Т.В. у 2007 г. ад Ступак С.М., 1926 г. н., у в. Лаўрэнаўка Талачынскага р-на.

⁴ Зап. Валодзінай Т.В. у 2007 г. ад Падабед Р.І., 1923 г. н., у в. Трасцянка Талачынскага р-на.

⁵ Зап. Валодзінай Т.В. у 1999 г. ад Якубоўскай Э.Б., 1937 г. н., у в. Гадзіўля Лепельскага р-на.

⁶ Зап. Валодзінай Т.В. у 2007 г. ад Пясецкай В.П., 1931 г. н., у в. Падрэзы Чашніцкага р-на.

⁷ Зап. Мішыным П.І., Мішынай В.І., студэнтамі ПДУ Мілянцеем А. і Шыпілам У. у 2007 г. у в. Губіна Лепельскага р-на.

⁸ Запісана Валодзінай Т.В. у 1999 г. ад Якубоўскай Э.Б., 1937 г. н., у в. Гадзіўля Лепельскага р-на.

Па меркаванні беларускага насельніцтва, смерць на працягу года можа здарыцца і калі на Дзяды патухне лучына ці ад яе адпадзе палаючы кавалак і, уторкнуўшыся ў падлогу, будзе нагадваць свечку [37, с. 297].

Дзяды, па меркаванні беларусаў Падзвіння, з'яўляліся даволі прыдатным часам для лячэння некаторых захворванняў. Сітуацыя часава-прасторавага «памежжа» (а фактычна адсутнасць гэтай мяжы, мяжы паміж «тым» і «гэтым» светам), якая характэрная для свята, адзначаецца магчымасцю ўзаемадзеяння са звышнатуральнымі сіламі, у тым ліку і магчымасцю звяртацца да іх за дапамогай пры лячэнні хвароб. У гэтым плане з ліку каляндарных свят асабліва вылучаюцца памінальныя дні, якія былі «спецыяльна» прызначаны для кантакту з памерлымі продкамі. Дзейснымі сродкамі ад розных хвароб лічыліся прадметы, якія судакраналіся з «тагасветам» ці яго агентамі. Так, на Докшыччыне і Барысаўшчыне эфектыўным сродкам ад зубнога болю лічыліся гарэлка і стравы, якія пакідаліся на ноч для дзядоў [49, с. 223; 33, р. 18 – 19, 53].

Заклучэнне. Пахавальна-памінальная абраднасць беларусаў Падзвіння выяўляе рэгіянальныя асаблівасці. Яны прасочваюцца як па асобных элементах, іх групам, так і цэлых абрадах. У якасці абраду, які дэманструе асаблівасці пахавальна-памінальнай абраднасці беларускага насельніцтва рэгіёна, выступаюць восеньскія Дзяды. Адметнасць дадзенай часткі народнай культуры з'яўляецца састаўной часткай этнакультурнай спецыфікі ўсяго Падзвінскага рэгіёна. Разам з тым у межах гісторыка-этнаграфічнага рэгіёна Беларускае Падзвінне восеньскія Дзяды маюць лакальную варыятыўнасць. Яна датычыць як асобных абрадавых дзеянняў, іх семантыкі, уяўленняў і прадпісанняў, матэрыяльнай абрадавай атрыбутыкі, а таксама працяжэння ў наяўнасці ці адсутнасці ў канкрэтным рэгіёне пэўных структурных частак абраду. Нягледзячы на мадэрнізацыю і ўніфікацыйныя тэндэнцыі ў культуры беларусаў у XX – пачатку XXI стагоддзя, восеньскія Дзяды ў беларускага насельніцтва Падзвіння яшчэ і сёння працягваюць захоўваць лакальную разнастайнасць. Праўда, у выніку вышэйадзначаных працэсаў многія лакальныя варыянты дадзенай часткі народнай культуры зніклі з абрадавай практыкі, а шэраг з іх захоўваецца толькі ў пасіўнай форме (у памяці інфармантаў).

ЛІТАРАТУРА

1. Толстой, Н.И. Язык и народная культура. Очерки по славянской мифологии и этнолингвистике / Н.И. Толстой. – 2-е изд., испр. – М.: Индрик, 1995. – 512 с.
2. Путилов, Б.Н. Фольклор и народная культура / Б.Н. Путилов. – СПб.: Наука, 1994. – 238 с.
3. Васілевіч, У.А. Беларускія жалобныя абрады і галашэнні / У.А. Васілевіч // Пахаванні. Памінкі. Галашэнні; рэдкал. А.С. Фядосік (гал. рэд.) [і інш.]; уклад. тэкстаў, уступ. артыкул і камент. У.А. Васілевіча; артыкул, сістэматызацыя і камент. напеваў Т.Б. Варфаламеевай. – Мінск: Навука і тэхніка, 1986. – С. 5 – 59.
4. Варфаламеева, Т.Б. О традиции похоронного причитания междуречья Дитвы и Пелясы / Т.Б. Варфаламеева // Балто-славянские этнокультурные и археологические древности. Погребальный обряд: тез. докл. – М.: Наука, 1985. – С. 23.
5. Варфаламеева, Т.Б. Пахавальныя галашэнні ў сучасных запісах. Тыпы напеваў і раёны іх пашырэння / Т.Б. Варфаламеева // Пахаванні. Памінкі. Галашэнні; рэдкал. А.С. Фядосік (гал. рэд.) [і інш.]; укладанне тэкстаў, уступ. артыкул і камент. У.А. Васілевіча; Артыкул, сістэматызацыя і камент. напеваў Т.Б. Варфаламеевай. – Мінск: Навука і тэхніка, 1986. – С. 60 – 96.
6. Варфаламеева, Т. Сямейна-абрадавы цыкл / Т. Варфаламеева; // Беларусы / Т.Б. Варфаламеева [і інш.]; навук. рэд. А.І. Лакотка; Нац. акад. навук Беларусі; Ін-т мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору імя К. Крапівы. – Мінск: Беларус. навука, 2008. – Т. 11: Музыка. – С. 41 – 88.
7. Мажэйка, З.Я. Песні беларускага Паазер'я / З.Я. Мажэйка. – Мінск: Навука і тэхніка, 1981. – 494 с.
8. Харитонов, В.И. Полесская традиция причитания на восточнославянском фоне / В.И. Харитонов // Славянский и балканский фольклор / Духовная культура Полесья на общеславянском фоне; отв. ред. Н.И. Толстой. – М.: Наука, 1986. – С. 55 – 62.
9. Лексічны атлас беларускіх народных гаворак: у 5 т. / АН Беларусі, Ін-т мовазнаўства імя Я. Коласа; пад рэд. Ю.Ф. Мацкевіча. – Мінск: Фонд фундам. дасл. Рэсп. Беларусь, М-ва архітэктуры і буд-ва Рэсп. Беларусь, 1996. – Т. 3: Чалавек; уклад. А.П. Груцо [і інш.]; навук. рэд. І.Я. Яшкін. – 115, [293] с.
10. Седакова, О.А. Материалы к описанию полесского погребального обряда / О.А. Седакова // Полесский этнолингвистический сборник. Материалы и исследования. – М.: Наука, 1983. – С. 246 – 262.
11. Свительская, В.Л. Опыт картографирования полесского погребального обряда / В.Л. Свительская // Славянский и балканский фольклор / Этнолингвистическое изучение Полесья. – М.: Индрик, 1995. – С. 188 – 208.
12. Митюкова, Е. Территориальные особенности полесского погребального обряда / Е. Митюкова // Моўна-культурная прастора Берасцейшчыны: зб. навук. арт.; М-ва адукацыі Рэсп. Беларусь, Брэст. дзярж. ун-т імя А.С. Пушкіна, каф. гісторыі беларус. мовы і дыялекталогіі; рэдкал.: М.М. Аляхновіч [і інш.]. – Брэст: Альтернатыва, 2010. – С. 136 – 140.
13. Традыцыйная мастацкая культура беларусаў: у 6 т. / Т.Б. Варфаламеева [і інш.]. – Мінск: Беларус. навука, 2001. – Т. 1: Магілёўскае Падняпроўе. – 797 с.

14. Традыцыйная мастацкая культура беларусаў: у 6 т. / Т.Б. Варфаламеева, А.М. Боганева, М.А. Козенка. – Мінск: Беларус. навука, 2004. – Т. 2: Віцебскае Падзвінне. – 910 с.
15. Традыцыйная мастацкая культура беларусаў: у 6 т. / В.І. Басько [і інш.]; аўт. ідэі Т.Б. Варфаламеева; агул. рэд. Т.Б. Варфаламеевай. – Мінск: Выш. шк., 2006. – Т. 3: Гродзенскае Панямонне: у 2 кн. Кн. 1. – 608 с.
16. Традыцыйная мастацкая культура беларусаў: у 6 т. / В.І. Басько [і інш.]; ідэя і агул. рэдагаванне Т.Б. Варфаламеевай. – Мінск: Выш. шк., 2008. – Т. 4: Брэсцкае Палессе: у 2 кн. Кн. 1. – 559 с.
17. Традыцыйная мастацкая культура беларусаў: у 6 т. / В.І. Басько [і інш.]; ідэя і агул. рэдагаванне Т.Б. Варфаламеевай. – Мінск: Выш. шк., 2010. – Т. 5: Цэнтральная Беларусь: у 2 кн. Кн. 1. – 847 с.
18. Шарая, В.М. Лакальнае і рэгіянальнае ў традыцыйнай духоўнай культуры: асаблівасці метадалогіі даследавання / В.М. Шарая // *Навука, образование и культура: состояние и перспективы инновационного развития: материалы междунар. науч.-практ. конф., г. Мозырь, 27 – 28 апр. 2008 г.: в 2 ч.* – Мозырь: УО МГПУ им. И.П. Шамякина, 2008. – Ч. 2. – С. 310 – 312.
19. Маркарян, Э.С. Узловые проблемы теории культурной традиции / Э.С. Маркарян // *Советская этнография.* – 1981. – № 2. – С. 78 – 96.
20. Straczk, J. Smentarz i stół. Pogranicze prawosławno-katolickie w Polsce i na Białorusi / J. Straczk. – Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 2006. – 275 s.
21. Аўсейчык, У.Я. Абрад Стаўроўскія Дзяды на Докшыччыне / У.Я. Аўсейчык // *Беларускае Падзвінне: вопыт, методика і вынікі палявых і міждyscyплінарных даследаванняў: зб. навук. прац міжнар. навук.-практ. канф., Полацк, 21 – 23 красав. 2011 г.: у 2 ч. Ч. 2; пад агулн. рэд. Д.У. Дука, У.А. Лобача.* – Наваполацк: ПДУ, 2011. – С. 111 – 123.
22. Анимеле, Н. Быт белорусских крестьян / Н. Анимеле // *Этнографический сборник.* – 1854. – Вып. II. – С. 111 – 268.
23. Байбурин, А.К. Ритуал в традиционной культуре: Структурно-семантический анализ восточнославянских обрядов / А.К. Байбурин. – СПб.: Наука, 1993. – 240 с.
24. Шарая, О.Н. Ценностно-нормативная природа почитания предков / О.Н. Шарая. – Мінск: Тэхналогія, 2002. – 249 с.
25. Ліс, А.С. Восенская каляндарная лірыка, яе тыпалогія і паэтыка / А.С. Ліс // *Каляндарна-абрадавая паэзія / А.С. Ліс, А.І. Гурскі, В.М. Шарая, У.М. Савіцкі; навук. рэд. А.С. Фядосік.* – Мінск: Беларус. навука, 2001. – С. 464 – 510.
26. Charytoniuk, G. Białoruski obrzęd dziadów w literaturze przedmiotu i w pamięci mieszkańców wsi // *Pogranicza Białorusi w perspektywie interdyscyplinarnej / Red. E. Smułkowa, A. Engelking.* – Warszawa: DiG, 2007. – S. 439 – 459.
27. Верещагина, А.В. Праздники и таинства в жизни христиан Беларуси / А.В. Верещагина. – Мінск: Беларус. навука, 2009. – 232 с.
28. О поминовении усопших по уставу православной церкви [Электронный ресурс] // «Око церковное» – литургическая библиотека. – Режим доступа: <http://www.liturgica.ru/bibliot/usopsh/usopsh2.html>. – Дата доступа: 07.05.2012.
29. Дмитриев, М.А. Собрание песен, сказок, обрядов и обычаев крестьян Северо-Западного края / М.А. Дмитриев. – Вильно: Печатня А.Г. Сыркина, 1869. – 264 с.
30. Шейн, П.В. Материалы для изучения быта и языка русского населения Северо-Западного края / П.В. Шейн. – СПб.: Тип. Имп. Акад. наук, 1890. – Т. I. Ч. II: Бытовая и семейная жизнь белорусов в обрядах и песнях. – XXXIV, 712 [4] с.
31. Листова, Т.А. Региональная специфика обрядовой культуры (на примере семейных обрядов) / Т.А. Листова // *Белорусско-русское пограничье. Этнологическое исследование; отв. ред. Р.А. Григорьева, М.Ю. Мартынова.* – М.: РУДН, 2005. – С. 235 – 348.
32. Шейн, П.В. Материалы для изучения быта и языка русского населения Северо-Западного края / П.В. Шейн. – СПб.: Тип. Имп. Акад. наук, 1902. – Т. III. – 596 с.
33. Tautosaka 2006 m. liepos mėnesį prie Neris ištakų surinkta Lietuvos ir Baltarusijos mokslininkų grupės, vadovaujamos Vyukinto Vaitkevičiaus // *Рукапісны фонд літоўскага фальклору Інстытута літоўскай літаратуры і фальклору.* – Спр. 7647.
34. Пшелко, А.Р. Деды. Этнографический очерк из жизни Лепельских белорусов / А.Р. Пшелко. – Витебск: Губернская Типо-Литография, 1898. – 23 с.
35. Толстая, С.М. Деды в полесском народном календаре / С.М. Толстая // *Балто-славянские этнокультурные и археологические древности. Погребальный обряд: тез. докл.* – М.: Наука, 1985. – С. 81 – 83.
36. Агапкина, Т.А. Очерки весенней обрядности Полесья / Т.А. Агапкина // *Славянский и балканский фольклор / Этнолингвистическое изучение Полесья.* – М.: Индрик, 1995. – С. 21 – 107.
37. Никифоровский, Н.Я. Простонародные приметы и поверья, суеверные обряды и обычаи... Витебской Белоруссии / Н.Я. Никифоровский. – Витебск: Губернская Типо-Литография, 1897. – 307 с.
38. Крачковский, Ю.Ф. Быт западнорусского селянина / Ю.Ф. Крачковский. – М.: Изд. Имп. О-ва истории древностей России при Моск. ун-те, 1874. – 212 с.

39. Пагашчанін. Крывічанскія дзяды / Пагашчанін // Крывіч. – ліпень 1926 – сакавік 1927. – № 12. – С. 66 – 69.
40. Лозка, А.Ю. Беларускі народны каляндар / А.Ю. Лозка. – 2-е выд., перапрац. і дап. – Мінск: Польша, 2002. – 240 с.
41. Сысоў, У.М. З крыніц спрадвечных / У.М. Сысоў. – Мінск: Выш. шк., 1997. – 415 с.
42. Никифоровский, Н.Я. Очерки простонародного життя-быття в Витебской Белоруссии и описание предметов обиходности / Н.Я. Никифоровский. – Витебск: Губернская Типография, 1895. – VIII, 548, CLIV с.
43. Троицкий, А. Уклад / А. Троицкий // Литовские епархиальные ведомости. – 27 июля 1875. – № 30. – С. 69 – 70.
44. Богданович, А.Е. Пережитки древняго мирозерцания у белорусов. Этнографический очерк / А.Е. Богданович. – Гродно: Губернская типография, 1895. – III, 186 с.
45. Шейн, П.В. Белорусские народные песни / П.В. Шейн. – СПб.: Тип. П. Майкова, 1874. – 548 с.
46. Tyszkiewicz, E. Opisanie powiatu Borysowskiego pod względem statystycznym, geognostycznym, historycznym, gospodarczym, przemysłowo-handlowym i lekarskim. Z dodatkiem wiadomości: o obyczajach, śpiewach, przysłowiach i ubiorach ludu, gusłach, zabobonach i t.d. / E. Tyszkiewicz. – Wilno: Drukarnia Ant. Marciniowskiego, 1847. – 489, IV s.
47. Пшонка, Т.М. Асабліваці выкарыстоўвання традыцыйнай ежы ў святах народнага календара Лепельшчыны / Т.М. Пшонка // Народная культура Віцебшчыны: матэрыялы навукова-практычнай канферэнцыі «Працэсы мадэрнізацыі народнай культуры і вопыт устаноў культуры і адукацыі Віцебшчыны па захаванню традыцый», 26 – 27 мая 2005 г.: [прысвеч. 160-годдзю М. Нікіфароўскага] / рэдкал. Л. Вакар [і інш.]. – Віцебск: УА «ВДУ» імя П.М. Машэрава, 2007. – С. 219 – 224.
48. Дулебо, А.И. Современный общественный и семейный быт белорусских колхозников: дис. ... канд. ист. наук / А.И. Дулебо. – Минск, 1966. – 367 л.
49. Полацкі этнаграфічны зборнік / уклад., прадм. і паказ. У.А. Лобача. – Наваполацк: ПДУ, 2011. – Вып. 2: Народная проза беларусаў Падзвіння: у 2 ч. Ч. 2. – 368 с.
50. Шамбурова, Н. Адметнасці народнай кухні Чашніцкага раёна і яе сувязь з календаром народных святаў / Н. Шамбурова // Народная культура Віцебшчыны: матэрыялы навукова-практычнай канферэнцыі «Працэсы мадэрнізацыі народнай культуры і вопыт устаноў культуры і адукацыі Віцебшчыны па захаванню традыцый», 26 – 27 мая 2005 г.: [прысвеч. 160-годдзю М. Нікіфароўскага] / рэдкал. Л. Вакар [і інш.]. – Віцебск: УА «ВДУ» імя П.М. Машэрава, 2007. – С. 233 – 236.
51. Зінкевіч, Э. Адметнасці народнай кухні Браслаўшчыны і яе сувязь з календаром свят / Э. Зінкевіч // Народная культура Віцебшчыны: матэрыялы навукова-практычнай канферэнцыі «Працэсы мадэрнізацыі народнай культуры і вопыт устаноў культуры і адукацыі Віцебшчыны па захаванню традыцый», 26 – 27 мая 2005 г.: [прысвеч. 160-годдзю М. Нікіфароўскага]; рэдкал. Л. Вакар [і інш.]. – Віцебск: УА «ВДУ» імя П.М. Машэрава, 2007. – С. 79 – 85.
52. Аўсейчык, У.Я. Абрад Дзяды на Лепельшчыне (па матэрыялах сучасных палявых даследаванняў) / У.Я. Аўсейчык // Лепельскія чытанні: матэрыялы IV навук-практ. канф. (Лепель, 17 – 18 верас. 2010 г.); рэдкал.: Я.А. Грэбень; А.У. Стэльмах. – Мінск: Медысонт, 2011. – С. 176 – 182.
53. Пахаванні. Памінкі. Галашэнні / рэдкал. А.С. Фядосік (гал. рэд.) [і інш.]; укладанне тэкстаў, уступ. артыкул і камент. У.А. Васілевіча; Артыкул, сістэматызацыя і камент. напеваў Т.Б. Варфаламеевай. – Мінск: Навука і тэхніка, 1986. – 615 с.
54. Толстой, Н.И. Переворачивание предметов в славянском погребальном обряде / Н.И. Толстой // Исследования в области балто-славянской духовной культуры (Погребальный обряд). – М.: Наука, 1990. – С. 119 – 128.
55. Лобач, У.А. Уяўленні аб прасторы і часе ў традыцыйным светапоглядзе беларусаў (па этнаграфічных і фальклорных матэрыялах XIX – пач. XX ст.): дыс. ... канд. гіст. навук: 07.00.07 / У.А. Лобач. – Мінск, 2003. – 116 л.

Паступіў 11.06.2012

THE AUTUMN DZIADY OF BELARUSIAN DVINA REGION: REGIONAL PECULIARITIES AND LOCAL VARIATIONS

U. AUSEICHYK

The article is devoted to the review of the regional peculiarities and local variations of the rite of the autumn Dziady of Belarusian Dvina region. The variation in the name of the rite, in its structure, in its time of implementation and in some rite elements are analyzed. We make a conclusion that the autumn Dziady acts as a rite that shows the peculiarities of the ethnic culture of Belarusian Dvina region population. In addition to that the rite in the borders of the region has a local variation that concerns its special rite actions and becomes apparent available/absent in the concret region of the definite structure parts of the rite.